

mierze erozja wartości pieniądza jest w części rezultatem współczesnego systemu kredytowego, opartego na idei czasu jako czynnika produktywnego. Zgodnie z zasadami Talmudu, kapitalista, który uruchomi kredyt, musiałby posiadać kontrolę nad dochodowością transakcji. Dochód zagwarantowany przez podwyżki cen przy sprzedaży byłby realnym, konkretnym czynnikiem tworzącym wartość oraz zysk. Konfrontacja ekonomicznego świata Talmudu z nowoczesną wiedzą ekonomiczną, prawniczą, świata Talmudu z systemami prawnymi antyku oraz z prawem kanonicznym, zezwala lepiej poznać universum Talmudu oraz finezje jego zawitej nieraz myśli zawierającej również elementy zagadkowe, których Autor nie potrafił — co sam podkreśla — wyjaśnić.

Wykaz hebrajskich, aramejskich oraz łacińskich terminów, indeks talmudycznych i rabinicznych (post-talmudycznych) źródeł, obszerna bibliografia, noty biograficzne cytowanych uczonych, wykaz posttalmudyczny rabinów, jak również fascimile kart Talmudu cytowanych w publikacji wzbogacają to ciekawe i rozszerzające naszą wiedzę dzieło.

SAMUEL SCHEPS (Genewa)

Julie Vélissaropoulos, *Les naoclères grecs. Recherches sur les institutions maritimes en Grèce et dans l'Orient hellénisé*. Centre de Recherches d'Histoire et de Philologie de la IVe Section de l'École pratique des Hautes Études. III. Hautes études du monde gréco-romain, 9. Genève—Paris 1980, ss. VIII+381.

Rozmaitość osób oznaczanych mianem *naukleros* (właściciel statku, kapitan statku, przewoźnik towarów) wymagała przeprowadzenia w tej pracy (rozprawie doktorskiej, napisanej pod kierunkiem prof. J. Modrzejewskiego) badań w różnych dziedzinach, m. in. zajęcia się także tymi osobami i stowarzyszeniami, z którymi naukler był związany, oraz prawodawstwem miast dotyczącym handlu. Autorka oparła się głównie na źródłach starożytnych: greckich dokumentach epigraficznych, mowach oratorów attyckich, dokumentach papiirusowych i dziełach literackich. Zastosowała metodę instytucjonalną. Jako granice czasowe swych rozważań przyjęła wiek VI - V p.n.e. — podbój Egiptu przez Rzymian, ale nie trzymała się ściśle tego ograniczenia i w niektórych wypadkach sięgnęła do czasów wcześniejszych (VII w. p.n.e.) lub późniejszych (do III w. n.e.). Ramy geograficzne stanowi świat miast greckich i monarchii hellenistycznych oraz ich kontynuacja w okresie cesarstwa rzymskiego w zhellenizowanych prowincjach wschodnich. Praca została po-myślana jako przyczynek do historii i analizy instytucji handlu morskiego w starożytności.

Po podaniu tych informacji we wstępie (s. 1-8), Autorka w trzech częściach swej rozprawy omawia kolejno: genezę nauklerów greckich i społeczno-gospodarcze aspekty ich sytuacji (s. 11-124), stosunek państwa (miast lub monarchii) do handlu morskiego (s. 127-231) oraz mechanizmy prawne, rządzące operacjami handlu dalekomorskiego (s. 235-335). Pracę zamykają: wnioski końcowe (s. 336-341), aneks zawierający wybór greckich tekstów epigraficznych, papirologicznych i literackich (s. 342-358), indeks źródeł (s. 359-371) i indeks ogólny (s. 372-375). Bibliografia i wykaz skrótów umieszczone są na początku książki (s. V-VIII).

Na podstawie bardzo skrupulatnej krytycznej analizy źródeł oraz bogatej literatury Autorka stwierdza, że pojawienie się nauklera na przełomie VI i V w. p.n.e. oznaczało koniec epoki archaicznej i oddzielenie się różnych operacji handlu

morskiego od wojny i piractwa. Początkowo naukler — to właściciel statku, osobiście biorący udział jako kapitan w przewozie własnych i cudzych towarów. Pod koniec epoki klasycznej osoby będące właścicielami wielu statków transportowych zaczęły korzystać z usług kapitanów nie posiadających statków i źródła zaczynają wspominać także o nauklerach będących kapitanami cudzych statków. W dokumentach papirusowych *naukleros* jest przede wszystkim osobą, która bierze na siebie odpowiedzialność za transport. Poza wielkimi portami śródziemnomorskimi, *naukleros* — to nadal właściciel i kapitan statku transportowego. Z usług nauklerów korzystali kupcy prowadzący wielki handel morski, a jednocześnie istniał przez wiele wieków drobny handel morski nauklerów, który zniknął dopiero wtedy, gdy gruntowne zmiany w dziedzinie budowy statków uniemożliwiły dalszą konkurencję. Nauklerowie przetrwali do czasów Grecji pobizantyjskiej, ale zeszli do roli podoficerów marynarki handlowej.

Interwencja miast i monarchii hellenistycznych w dziedzinie handlu dalekomorskiego przejawiała się w postaci pobierania podatków od towarów importowanych lub eksportowanych oraz czuwania nad tym, by ten handel dostarczał lub nie tamował dopływu żywności. Handel morski był stale handlem wolnym i prywatnym. Zmieniały się tylko stopień i środki interwencji państwa. Podczas gdy w miastach greckich w okresie klasycznym ta interwencja miała charakter wyjątkowy i prowizoryczny, w monarchiach hellenistycznych i w czasach cesarstwa rzymskiego pojawiają się przepisy o charakterze stałym, dotyczące zaopatrzenia oraz poboru celi. Analiza odpowiednich przepisów dotyczących handlu morskiego doprowadza jednak także Autorkę do bardzo kontrowersyjnego wniosku, że w dziedzinie morskiej wymiany towarów nie istniała polityka handlowa. Następnie Autorka stwierdza, że powszechnie stosowane uregulowania kwestii dotyczących nawigacji morskiej wykształciły się w drodze zwyczajowej w środowisku osób związanych z żegluga morską, państwo zaś nie interesowało się kodyfikacją tych reguł zwyczajowych.

Instytucje handlu morskiego w rozpatrywanym okresie były wynikiem długotrwałej praktyki i bogatego doświadczenia. Jedynie *dikai emporikai* są instytucją sztuczną i nie dostosowaną ani do struktur handlu morskiego, ani do społeczno-politycznego ustroju Aten, wprowadzoną dla zaspokojenia aspiracji politycznych tego miasta-państwa. Jeśli chodzi o odpowiedzialność nauklera jako przewoźnika czy dłużnika z pożyczki morskiej, Autorka wyraża pogląd, iż była ona związana z warunkami naturalnymi i sytuacją, w których był wykonywany handel i transport morski. Ta odpowiedzialność powiększyła się z chwilą, gdy kupiec morski przestał towarzyszyć swoim towarom, a wierzyciel udzielający pożyczki morskiej nie mógł kontrolować, czy dłużnik ściśle przestrzega postanowień umowy. Autorka podkreśla szybkość rozprzestrzeniania się instytucji handlu morskiego i ich odporność na wszelkie zmiany w czasie.

Wielki nakład pracy, doskonałe wykorzystanie źródeł i odpowiedniej literatury, jasne i zwięzłe przedstawienie kwestii złożyły się na to, że pięknie i starannie wydana książka p. Vélissaropoulos stanowić będzie bardzo cenną pomoc przy badaniach prowadzonych przez historyków gospodarki i prawa świata antycznego.

CEZARY KUNDEREWICZ (Łódź)

Jean Gaudemet, *La société ecclésiastique dans l'Occident médiéval*, ss. 338; idem, *La formation du droit canonique médiéval*, s. 382, Variorum Reprints, London 1980, Collected studies series 116 i 111.